

BIRÓ TEOFIL

Waterloo „rettenthetetlen” harcosai

Jelen munkámban a waterloo-i hadjáratban szerepet játszó skót csapatokat, s azok tevékenységét veszem górcső alá. Céлом az, hogy egy speciális szemszögből, a hadjáratban részt vett skót felföldi ezredek jellemzőinek és tevékenységének bemutatásán keresztül alkossak színesebb, árnyaltabb és definiáltabb képet a Napóleon ellen harcoló szövetséges hadseregről.

Habár Nagy-Britannia szárazföldi katonai ereje a koalíciós háborúk időszakában a többi résztvevő hatalmakhoz képest elenyésző volt, a waterloo-i hadjáratban mégis orosz-lánrészt vállalt magára a francia császár térdre kényszerítésében. *Wellington hercege* már az 1809 és 1814 közötti években – mikor az ibér-félszigeti mellékhadszíntéren sorra mérte a vereséget Napóleon marsalljaira – bizonyította, hogy csapatai Európa legjobbjai között tartandók számon, s kis létszámuk mellett hatékony ütőképességükről váltak hírhedtté. A Hispániában nagy hadvezérré vált brit főparancsnok a waterloo-i harcmezőn nézett először személyesen szembe *Napóleon Bonapartéval*. Ám az általa megszokottól eltérően, ebben a végső hadjáratban Wellington hadseregének a fele sem volt brit, veterán pedig ugyancsak kevés akadt közöttük. A haderő zömét belga, holland és német katonákból összeálló egységek adták, melyek közül csak *György király* hannoveri légiója számított harcedzett, veterán alakulatnak. A helyzetet tovább nehezítette, hogy a Nagy-Britanniából származó csapatok nagy része is tapasztalatlan zöldfülű volt. A herceg tehát igencsak megbecsülte, s értékelte azt a kevés veterán alakulatát, amiye még megmaradt

a hosszú hispániai hadjáratból. Ezek közé a csapatok közé tartozott az az öt skót felföldi regiment, amelyekről tulajdonképpen beszélni szeretnék: a 42. *Black Watch*, a 71. *Lord MacLeod's Highlanders*, a 78. *Ross-Shire Buffs*, a 79. *Cameron Highlanders* és a 92. *Gordon Highlanders* ezredek. Ezeket a katonai alakulatokat a jakobita-felkelések időszakát követően, a XVIII. század második felében, egy-egy klán vezetőjének cégére alatt, területi alapon állították fel a skót Felföldön. Az ezredalapításokat a nemzetközi és a belpolitikai tényezők egyaránt ösztönözték.

A XVIII. század második felében Nagy-

WILLIAM GORDON EZREDES, AZ GORDON HIGHLANDERS EZRED PARANCSNOKA

Britannia részt vett a hétéves háborúban, majd az amerikai függetlenségi háborúban, végül a század végén a koalíciós háborúban is. Ezek a háborúk egyre több katonát igényeltek. Ebben a külpolitikai helyzetben egyre égetőbb problémát jelentett a skót Felföld társadalmi válsága. A földjeikről elűzött tömegek igen veszélyes feszültségforrást jelentettek a brit államhatalom számára. Akik elő tudták valahogy teremteni a hajójegy árát, azok Amerikába vándoroltak ki és ott próbáltak szerencsét. A többség azonban még erre sem volt képes, így koldulásból, fosztogatásból, szélhámoskodásból tartotta fenn magát.¹ Ilyen körülmények között a brit hadsereg egyre növekvő igényeinek kielégítésére logikus megoldásnak tűnt a skót Felföld fölös emberanyagának a felhasználása. Azt, hogy a felföldi katonai toborzások kölcsönösen szolgálták mind a brit államhatalom, mind pedig a skót felföldi társadalom széles rétegeinek érdekeit, alátámasztja az a tény is, hogy a skót katonai alakulatok a brit hadsereg elitjéhez tartoztak. Történelmük folyamán soha nem lázadtak fel a brit államhatalom ellen, annak megdöntése érdekében. Éppen ellenkezőleg, a skóciai alakulatok mindig is jóval nagyobb arányban képviseltették magukat a brit hadseregben és a brit birodalom által megvívott háborúkban egyaránt, mint ahogy az országuk lakosságának számarányához képest elvárható lett volna. A Felföldön ez az arány még magasabb volt. A kétszázötven-háromszázezer fős felvidéki lakosságból túlzó becslések szerint hetvenezer, mérsékelt becslések szerint harminchét-negvennyolcezer ember katonáskodott. Ez az erős militarizmus a westminsteri képviselők számarányában is tükröződött. Míg a katonai képviselők számaránya a Parlamentben egész Nagy-Britanniára nézve $\frac{1}{8}$ volt, addig Skóciára átszámítva ez $\frac{1}{5}$, míg csupán a Felvidékre leszűkítve $\frac{1}{2}$.² A skót Felföld valójában katonai alapon tagozódott be a brit birodalomba.³ Ennek speciális jellege abban

mutakozott meg, hogy a brit birodalom más részeitől eltérően a felvidéki ezredek egy-egy, a brit kormányhoz mindenképpen lojális parancsnok által verbuvált magánhadseregek voltak. Az ezredalapítással járó katonai toborzás a legváltozatosabb módon történhetett. Csak hogy a legromantikussabb példát említsem, a Gordon Highlanders ezredbe magának a *Gordon klánfőnöknek* a felesége, *Lady Jean* csábította a vakmerő újoncokat. A klán törzsterületének városait végigjárva minden újonnan jelentkezőnek az ajkai közül, egy csók kíséretében ajánlotta fel az első napi zsoldot jelentő schillinget.⁴ Üzleti vállalkozásként működve az ezredek alapítójuk nevét viselték, aki szimbolikus jogokkal rendelkezett ugyan (például a házasság engedélyezése), de tényleges katonai befolyással nem bírt. Az ő nyereségét az a pénz jelentette, melyet az uralkodó fizetett neki az ezred felállításáért cserébe.⁵ A XVIII. század második felében tehát a militarizmus új lendületet kapott, soha azelőtt nem látott méreteket öltött a skót Felföldön. Ezt a militarizmust pedig immáron Westminster indukálta.

A skót felföldi társadalom ily óriási mértékű militarizálódása láttán azonban fel kell tennünk a kérdést, hogy milyen tényezők formálták a Highlanderek hírhedt militáns karakterét? Azt hiszem, nem járunk messze az igazságtól, ha válaszukat a Highlanderek életmódjával és a skót Felföld társadalmi szerkezetével indokoljuk. Az átlagos skót felföldi ember a korban Európa legszegényebbjei közé tartozott. Mint ilyen, nyomorban nőtt fel, s megtanulta elviselni a legsúlyosabb nélkülözéseket is. Testi és lelki erejük alapja szintúgy egyszerű életvitelükben gyökerezett. Kétszáz esztendővel ezelőtti szemmel nézve a Highlanderek valóságos óriások voltak.⁶ A napóleoni háborúkban részt vett felföldi ezredek katonáinak átlagmagassága 168 cm volt, ami összehasonlítva az orosz és porosz gyalogság 155 cm-es átlagmagas-

ságával, igen magasnak számított. A Highlander ezredekben 162,5 cm volt a minimális követelmény. Ennél alacsonyabb embereket nem rekrutáltak be közéjük.⁷ A korabeli feljegyzésekből kiderül, hogy a Highlanderek végtagjai erősek és inasak voltak. Állóképességük és ellenálló képességük kiváló volt, emellett hatalmas fizikai erővel rendelkeztek. Türelemmel, zokszó nélkül viselték a hideget, az éhséget és a különböző megpróbáltatásokat. Könnyedén meneteltek a legnehezebb terepen is.⁸ Fizikai adottságaikon túl azonban kivételes szellemi és lelki motiváció hatotta át a felföldi katonát. Hogy ezt megértsük, látnunk kell az archaikus skót társadalmi szerkezet, a klánrendszer főbb jellemzőit, melynek tradíciója még mindig hatott a térség embereinek gondolatiságára. A legfőbb motívum a klánhoz, s annak vezetőjéhez való hűség és bizalom volt. A Highlander számára a legfőbb érték a hírnév és a dicsőség volt, ami társadalmi megbecsülést jelentett számára. A gyávaság és a hűtlenség viszont általános megvetést eredményezett. Ezért van az, hogy a skót Highlanderek még ott is kitartottak, ahol a legbátrabbak is meghátráltak volna, s inkább meghaltak a harcmezőn, mintsem hogy jó hírnevükre szégyent hozzanak. Egyikük számára sem volt vitás ugyanis, hogy cselekedeteik híre eljut felföldi otthonaikba. Méltatlan viselkedés esetén pedig még saját rokonaik szemébe sem tudtak volna nézni. Olyan embereknek, akiknek a becsület, a dicsőség, a bajtársiasság és a hazaszeretet jelentette az élet értelmét, a rossz hírnév és a megvetés sokkal rosszabb volt a halálnál. Összefoglalva, ezek a tényezők emelték a Highlandereket a korszak legfélelmetesebb, legkitartóbb és leginkább rettegett katonái közé. Vagyis harcok mentalitás és katonai fegyelmezettsége jellemezte őket.⁹

A waterloo-i hadjáratban tehát öt ilyen Highlander ezred állt Wellington hercegének a rendelkezésére. Míg a 78. és 71. ezrednek már március, illetve április óta várakoztak

Ostende környéki állomáshelyeiken, addig a 42., 79. és 92. ezrednek csak májusban érkeztek meg Belgiumba. Az utóbbi három ezred gyülekezési körzete Ghentben volt. Az ezredlétszám egyik alakulatnál sem érte el az ezer főt. Egyedül a Lord MacLeod's Highlanders közelítette meg ezt a számot kilencszázkilencvenhét fős ezredlétszámával.¹⁰ A Black Watch nyolcszázhatvannyolc,¹¹ a Cameron Highlanders hétszázhatvanhat¹², a Gordon Highlanders hétszázhuszonnégy,¹³ a Ross-Shire Buffs ezrednek pedig mindössze kétszázötven emberrel rendelkeztek.¹⁴ Ez azt jelenti, hogy a skót Felföld valamivel több, mint háromezer hatszáz emberét küldte el a hadjáratba, ami a térség összlakosságának mintegy 1,2–1,5 %-át tette ki. Ez pedig arányait tekintve elég magas értéknek számítot.

A Highlander ezrednek és a helyi lakosság egymáshoz való viszonya az egész hadjárat ideje alatt nagyon jó volt. A források arról árulkodnak, hogy mind Ghentben, mind Brüsszelben a felföldi ezrednek voltak a lakosság kedvencei.¹⁵ Ezt természetesen köszönheték különleges, egyedülálló egyenruhájuknak is, de legfőképpen udvarias és barátságos magatartásuknak. A flandriai lakosság szerint ezek a civilizálatlan skót hegylakók sokkal jobban bántak velük, mint az elvileg kultúrált franciák vagy angolok. Ahogyan mondták róluk, „*amilyen bátrak, olyan kedvesek*”, vagy „*oroszlánok a csatamezőn, és bárányok a házbán*”.¹⁶ A hadjáratot követően maga a brüsszeli polgármester járt közben Wellingtonnál, hogy a város helyőrségét ellátó 78. Highlanders ezredet ne cseréljék le más személyzetre s maradjanak ott még három hónapig.¹⁷ Nem csoda hát, hogy akkortájt, mikor a csapatok kvártélyozása magánházakhoz történt, a helyi lakosság versenyzett egymással a skót katonák beszállásolásának lehetőségéért!¹⁸

A Highlander ezrednek május 28-ig maradtak ghenti gyülekezési körzetükben. Itteni tartózkodásuk ideje alatt a három felföldi ezrednek az okozta a legnagyobb örömet,

hogy a sok újonc ezred mellett, végre egymást is üdvözölhették, mint régi bajtársakat és honfitársakat. A Black Watch, a Cameron Highlanders és a Gordon Highlanders ezredek ugyanis már együtt küzdöttek Egyiptomban és Dániában is. Ezenkívül egymás mellett végig harcolták az egész ibériai-hadjáratot. A három ezred egymáshoz fűződő viszonyát talán a 92-esek őrmestere, *David Robertson* érzékelteti a legérthetőbben mindenki számára, mikor naplójában ezen felföldi ezredekről együttesen írja, hogy „*testvérek vagyunk a csatában, de rivalisok a dicsőségben*”.¹⁹

Május utolsó napjaiban a három veterán ezred Brüsszelben csatlakozott Wellington szövetséges hadseregéhez. Mindhármukat *Sir Thomas Picton* 5. hadosztályába osztották be, amely két brit és egy hannoveri gyalogdandárból, valamint egy tüzérdandárból állt. A Cameron Highlanders a 28., 32. és 95. ezredekkel együtt alkotta *Sir James Kempt* első dandárját.²⁰ A másik brit dandárt egy skót alföldi ezred, a *Royal Scots*, a Black Watch, a Gordon Highlanders és az *East-Essex* ezredek alkották *Sir Denis Pack* parancsnoksága alatt.²¹ A Brüsszelben töltött két hetet főként gyakorlatozással és a küszöbön álló háborúra való felkészüléssel töltötték a csapatok. A tisztek természetesen jócskán kivették részüket a szórakozásból is. A bálók és különböző mulatságok mindennaposak voltak. Ezeken maga XVIII. Lajos, Lord Wellington és *Blücher marsall* is rendszeresen részt vett.²² Június 15-én egy ilyen bál közepén érkezett meg Napóleon Belgiumba történő előrenyomulásának a híre is. Így június 16-án hajnali három órakor Picton hadosztálya déli irányban elhagyta Brüsszelt. Már délután volt, mikor a szövetséges csapatok Waterloo és Genappe falvacskákat maguk mögött hagyván elérték a hadjárat egyik előcsatájának helyszínét, *Quatre Bras*-t.

Quatre Bras kis falucska volt, s csupán földrajzi fekvésének köszönhette jelentőségét a hadjárat során. A Brüsszelt Charleroi-val

összekötő észak–dél irányú, és a Nivelles-t Namurrel összekötő nyugat–kelet irányú utak ugyanis pont Quatre Bras-ban keresztelték egymást. Stratégiai szempontból tehát igen fontos helyet foglalt el, hiszen akinek a birtokában van Quatre Bras, az bármelyik irányba képes hadseregével manőverezni a kiváló minőségű utakon. Június 15-én Napóleon átlépte a belga határt. Az előrenyomuló hadsereg két szárnyra és a centrumra oszlott. A balszárny parancsnokságát *Ney marsall* kapta meg azzal a feladattal, hogy foglalja el és biztosítsa a Quatre Bras-i létfontosságú útkereszteződést. A francia jobbszárnynak, *Gerard* vezetésével Blücher porosz hadserege ellen kellett vonulnia. A centrum magának Napóleonnak a parancsnoksága alatt állt, s a poroszok ellen vonuló jobbszárny mögött haladt. Ney marsallt a britek ellen küldve Napóleonnak módjában állt, hogy a Ligny-nél várakozó Blüchert egy az egyben vívott csatára kényszerítse. A francia balszárnynak jutott a feladat, hogy a Quatre Bras elleni támadásukkal megakadályozzák az esetleges brit segítségnyújtást a poroszok részére. Mint látni fogjuk, taktikai szempontból Napóleon mesteri módon végezte munkáját.

Mialatt a francia főerők csatát vívtak a porosz hadsereggel, addig a Ney parancsnoksága alatt álló francia balszárny folyamatos harcban állt Wellington csapataival Quatre Bras-nál, így akadályozva meg, hogy a herceg a porosz marsall segítségére siethessen. Nézzük, pontosan mi is történt Quatre Bras-nál.

A csata már elkezdődött, mikor Picton hadosztálya elérte Quatre Bras-t, s a franciák már-már elsöpörték az ellenük felállított arcvonalat, melyet csupán egy gyengécske holland gyalogdandár alkotott. Az erősítés megérkezéével nagyon kemény összecsapásokra került sor a Quatre Bras körüli erdőkben és mezőkön. A falu keleti oldalán Picton hadosztálya egy töltés és árok mentén vette fel védelmi pozícióját a támadó franciákkal

szemben. A hadosztály által alkotott frontvonal bal szélét a Cameron Highlanderek, jobb szélét a Gordon Highlanderek alkották. A Gordonok mellett közvetlenül a Black Watch highlanderei helyezkedtek el. Maga Wellington a 92-esek háta mögött alakította ki parancsnoki állását. A hadosztályt először *Kellerman tábornok* vértesei támadták meg. A gyalogság azonban, jellemzően a napóleoni háborúk tapasztalataira, gyilkos tüzet zúdított támadóira, s visszaverte a lovasrohamot. A lovasság támadását követően a francia gyalogság is bekapcsolódott az ütközetbe, s rohamra indult a szövetséges csapatok ellen. Először heves lőpárbaj alakult ki, majd adáz kézitusája vette kezdetét a szemben álló felek között, mely a franciák meghátrálásával végződött. A francia támadás visszaverésében a Highlandereknek óriási szerepük volt. A közelharc után a hadosztály ismét védelmi pozíciót vett fel. Ekkor a Brunswick huszárok megrohamozták a francia főerőket, akik visszaverték a támadást, s üldözőbe vették a pórul járt németeket. A menekülő huszárok a nagy zűrzavarban elsodorták az éppen ott tartózkodó Wellingtont, akit a franciák felismertek, s többen közülük a herceg után vetették magukat. A szorongatott herceg ekkor a Gordon Highlanderek között keresett védelmet. A 92-esek állták a sarat, s magabiztosan verték vissza a vérszemet kapott francia lovasság szűnni nem akaró támadásait.²³ A francia támadásoknak a 3. brit hadosztály csatatéren való megjelenése vetett véget. Ekkor a britek általános támadásba lendültek, amely során meghátrálásra kényszerítették Ney csapatait. A Highlanderek ebben a végső rohamban is az élbolyban küzdöttek, sőt, a Gordonoknak egyedül, segítség nélkül kellett megrohamozniuk két majorsági épületet, melyet kettő francia ezred tartott megszállva. A mintegy hatszáz főt számláló *aberdeenshire-i regiment*nek lépésről lépésre haladva kellett meghátrálásra kényszerítenie a körülbelül ezerkétszáz-ezeröttszáz fős két

francia alakulatot. A véres csatának, melyben a szövetséges erők megtartották az oly fontos útkereszteződést, este nyolc órára lett vége. Az egyesült brit-belga-holland erők hozzávetőlegesen négyezer hétszáz katonát veszítettek. Ebből a Black Watch vesztesége kétszáznyolcvannyolc,²⁴ a Cameron Highlandereké háromszázhat,²⁵ a Gordon Highlandereké pedig háromszáztizenöt²⁶ fő volt halottakban és sebesültekben. Mindhárom alakulat elveszítette ezredparancsnokát. A 42-esek *Sir Robert Macara*, a 79-esek *Sir John Sinclair*, a 92-esek pedig *Sir John Cameron of Fassiefern* ezredeseiket.

A britek quatre bras-i sikere ellenére június 16-án taktikai szempontból Napóleon került fölénybe. A poroszok ugyanis *Ligny*-nél vereséget szenvedtek, s visszavonultak északkeleti irányba. Ezáltal Wellington balszárnya védtelenül maradt Bonaparte előtt. A britek csak egy gyors visszavonulással kerülhették el az oldalba támadást és a bekerítést. A herceg nem is habozott sokáig, gyorsan visszarendelte csapatait Brüsszel felé.

Wellington védekezésére építő hadászati terveinek alapeleme volt a gondosan kiválasztott helyszín, ahol erős védelmi állásokat építhetett ki. A Brüsszeltől délre fekvő waterloo-i csatamező, mely a Mont St. Jean hegygerinc déli lábánál található, ideális helyszínt jelentett a brit főparancsnoknak. A szövetséges hadsereg a Mont St. Jean hegygerinc mentén helyezkedett el, nagyjából kelet-nyugati irányban. Wellington a lehető legerősebb védelmi pozíciókat alakította ki. Jól tudta ugyanis, hogy ezek szilárdságán áll, vagy bukik az ütközet. Mindkét hadvezér tisztában volt vele, ha a szövetséges gyalogság ellenáll a francia támadásoknak, Wellingtoné a siker. Ha viszont a francia oszlopok elsöprik a brit-belga-holland-német állásokat, akkor a császár térhet győztesen nyugovóra.

Wellington seregének a centrumát Picton 5. hadosztálya adta, mely a Brüsszelbe vezető út mentén helyezkedett el. A már

ismert három Highlander ezred tehát az arcvonal közepére került. Rajtuk kívül még a 71. Lord MacLeod's Highlanders reprezentálta a skót Felföldet az ütközetben. A 71-esek az 52. és 95. ezredekkel együtt alkották *Sir Frederick Adam* dandárját *Sir Henry Clinton* hadosztályában. Lord MacLeod Highlanderei a szövetséges erők jobbszárnyán, a *hougoumonti* udvarház mögött vették fel harcállásaikat.²⁷

Szokásához híven Napóleon erős tüzéségi tűzzel indította el az ütközetet. A szövetséges csapatok már ekkor jelentékeny veszteségeket szenvedtek el anélkül, hogy ők maguk akár egyetlen lövést is leadtak volna. A 71-esek egyedül több mint hatvan embert veszítettek ekkor.²⁸ Délelőtt tizenegy óra tájban, a tüzéségi előkészítést követően támadásba lendültek a császári csapatok.

QUATRE BRAS-NÁL WELLINGTON FŐPARANCSONK A GORDONOK VÉDVONALA MÖGÉ UGRATVA NYERT EGÉRUTAT A FRANCIA LOVASSÁG ELŐL

Míg a szövetségesek jobbszárnyát – így a MacLeod's Highlandereket is – főként lovasági támadások érték, addig a centrumnak ádáz közelharcot, kézitűsát kellett vívnia a támadó francia oszlopokkal. A nyolc órán keresztül tartó vérfürdőben a szövetségesek centrumában végig hullámzott az arcvonal. A szemben álló felek váltakozva védekeztek és támadtak. A britek vonala azonban kitarított, nem sikerült áttörniük a franciáknak. Mikor a francia gyalogság ideiglenesen visszavonult, bőszerű lovasági rohamokkal kellett Wellington csapatainak szembenézniük. Ekkor a gyalogság négyszög alakzatot vett fel, s úgy verte vissza a lovasrohamokat. A félelmetes látvány ellenére a gyalogság könnyedén helytállt a lovassággal szemben, s veszteségei is csekélyebbek voltak, mint a gyalogság–gyalog-sággal szembeni összecsapásokban. A végén majd jól látjuk, hogy a főleg lovasrohamok ellen védekező 71-eseknek mennyivel kisebb veszteségük volt, mint a centrumban küzdő 42., 79. és 92. ezredeknek.

Brit szemszögből a csata leghíresebb és legnagyobb rohamát szintén skót alakulatok hajtották végre. Ezt a támadást már meg is filmesítették, s valamennyi a témával foglalkozó hadtörténeti munka érdekes kuriózumként említi meg. Délután két órakor egy francia gyalogsági támadás után Sir Denis Pack dandártábornok ellentámadásra szólította fel a Gordon Highlandereket, akik a *Scots Greys lovasezredtől* támogatva végre is hajtották a parancsot. A források²⁹ arról számolnak be, hogy a gyalogos Highlanderek megragadták a skót lovak kengyelszárát, s így száguldva vetették rá magukat ellenségeikre. Támadás közben a két ezred „*Scotland Forever!*” csatakiáltást hallatott, ami még jobban feltüzeltelte harcos mentalitásukat. Így a tigrisként küzdő francia gyalogságot meghátrálásra kényszerítették.³⁰ Habár a történetet az idő múlásával jócskán kiszínezhették, valóságának hi-telességében nem kételkedhetünk.

Az ütközet hátralévő részében a fran-

„SCOTLAND FOR EVER!” A CSATA HÍRES JELENETE: GORDONOK ÉS A SCOTS GREYS LOVASSÁGÁNAK EGYÜTTES ROHAMA

ciák még számtalan nagy erejű támadást vezettek a védekező szövetségesek ellen, de áttörni nem tudták azok vonalait. A csata sorsát végül is a színen megjelenő poroszok döntötték el, akik friss erőikkel nekiestek a már kivézt franciáknak. Ekkor már maga Napóleon sem tudta kordában tartani katonáit, akik fejvesztett meneküléssel próbálták életüket menteni.

Habár az összecsapás egészét tekintve a skót katonák elenyészően kevesen voltak a színen, mégis elgondolkodtató, hogy a témával foglalkozó szakirodalom, s maga a művészet is – versek, prózák, festmények, filmek – mindannyiszor megemlékezik a csatában játszott szerepükről, jelentőségükről. A Highlanderek ugyanis az elitjét alkották annak a brit hadseregnek, amely rendíthetetlen védekezésével és kitartásával a Napóleont legyőző szövetséges armádia gerince volt. Az ütközetben játszott szerepükhöz méltóan a skót felföldi ezredek veszteségei is rendkívüli

méreteket öltöttek. A legkisebb veszteséget Lord MacLeod Highlanderei szenvedték, akik szinte csak lovastámadásoknak voltak kitéve. Ők kétszázötvenhárom főt veszítettek.³¹ A Black Watch ezred vesztesége háromszázharmincyolc,³² a Cameron Highlanders ezredé négyszáznyolcvan,³³ míg a Gordon Highlandereké négyszázakettő³⁴ fő volt.

Ezeket a veszteséglistákat látva nem is csodálkozhatunk azon, hogy Wellington hercege június 19-i nyilvános jelentésében a *Hannoveri Királyi Légión* és a *28-as angol ezreden* kívül csupán a 42., 79., valamint a 92. ezredek kiváló harctéri teljesítményét említi részletesen. Minden bizonnyal ő is osztotta az idősebb *William Pitt* felföldi katonákról alkotott véleményét, miszerint azoknak a brit hadseregbe való toborzásával a „*ferfiaknak egy olyan szívós és rettenthetetlen fajtáját sikerült az állam szolgálatába állítania, akik hősséggel és bátorsággal harcolva meghódítják a világ minden talpalatnyi földjét.*”³⁵

FORRÁSOK

A copy of the diary of Captain Thomas Hobbs – 92nd Highlanders from 1st May, 1815 to Christmas Day, 1815. Gordon Highlander's Regimental Museum, [PB121]. jelzet

Firsthand account about the Battle of Waterloo. Waterloo, 18 June 1815: Charge of the Scots Greys and 92nd Highlanders, 2–3 p.m. by: Lieutenant R. Winchester, 92nd Highlanders. In: <http://home.iprimus.com.au/cpcook/letters/pages/scotsgreys.htm>

The journal of Sergeant D. Robertson – Late 92nd Foot the different campaigns, between the years 1797 and 1818. Perth, 1842, Published by J. Fisher

Thirteen letters from a Scottish soldier by W. S. Brownlie. Penicuik, 1988, Half-Century Press

Törvény Skócia lefegyverzéséről (1746). Ford. Fejér Ingrid. Szeged, 1998, Documenta Historica

FELDOLGOZÁSOK

BULLOCH, JOHN MALCOLM: *Territorial Soldiering in the North-East of Scotland during 1759–1814.* Aberdeen, 1914, The New Spalding Club.

CHANDLER, DAVID G.: *The Campaigns of Napoleon.* New York, 1966, Scribner.

GREENHILL, GARDYNE: *The Life of A Regiment.* I. kötet: *The History of The Gordon Highlanders from its formation in 1793 to 1816.* London, 1901, The Medici Society Ltd.

HENDERSON, DIANA M.: *Highland Soldier: a social study of the Highland regiments, 1820–1920.* Edinburgh, 1989, John Donald Publishers Ltd.

HENDERSON, DIANA M: *The Scottish Regiments.* Glasgow, 1993, Harper Collins Publishers.

INNES, THOMAS: *The Aberdeenshire Militia and the Royal Aberdeenshire Highlanders, now third battallion the Gordon Highlanders, 1798 to 1882.* Aberdeen, 1884, Aberdeen Journal Office.

JEVGENIJ, TARLÉ: *Napoleon.* Budapest, 1946, Cserépfalvi.

KEEGAN, JOHN: *Waterloo.* Budapest, 1990, Európa Könyvkiadó.

LEFEBVRE, GEORGES: *Napoleon.* Budapest, 1975, Gondolat.

MACKILLOP, ANDREW: *More Fruitful than the Soil: army, empire, and the Scottish Highlands 1715–1815.* East Lothian, 2000, Tuckwell Press.

LAUCLAN, MACLEON WATT,: *The Gordon Highlanders.* Edinburgh, 1916, Nimmo Hay and Mitchell.

NEILLANDS, ROBIN: *Wellington és Napóleon.* Pécs, 1995, Merhávia Kiadó.

STEVENSON, ROBERT LOUIS: *Emberrablók.* Budapest, 1956, Szépirodalmi Könyvkiadó.

TULARD, JEAN: *Napoleon.* Budapest, 1997, Osiris Kiadó.

WILKINSON LATHAN, ROBERT J.: *Scottish Military Uniforms.* London, 1975, David and Charles.

INTERNETES OLDALAK

78th Regiment or Ross-Shire Buffs in the Time of the Waterloo-Campaign. In: <http://www.electricscotland.com/history/scotreg/rosshire/index.htm>

Lord MacLeod's Highlanders (71st) in the Waterloo-Campaign. In: <http://www.electricscotland.com/history/scotreg/macleod/1777.htm>

Scottish Regiments: Military Character of the Highlander. In: <http://www.electricscotland.com/history/scotreg/intro.htm>

The Black Watch in the Waterloo-Campaign. In: <http://www.electricscotland.com/history/scotreg/bwatch/bw22.htm>

The Cameron Highlanders in the Waterloo-Campaign. In: <http://www.electricscotland.com/history/scotreg/camerons/index.htm>

JEGYZETEK

¹ A korabeli skót Felvidéken uralkodó állapotról a neves skót író, ROBERT LOUIS STEVENSON

fest hű képet „Emberrablók” című regényében.

² Mackillop 234–236.

³ Mackillop 240.

⁴ Bulloch 201.

⁵ Mackillop 241–242.

⁶ Bulloch 396.

⁷ Uo. 394–395.

⁸ *Scottish Regiments: Military Character of the Highlanders*. In: <http://www.electricscotland.com/history/scotreg/intro.htm>

⁹ *Scottish Regiments: Military Character of the Highlander*. In: <http://www.electricscotland.com/history/scotreg/intro.htm>

¹⁰ *Lord MacLeod's Highlanders (71st) in the Waterloo-Campaign*. In: <http://www.electricscotland.com/history/scotreg/macleod/1777.htm>

¹¹ *The Black Watch in the Waterloo-Campaign*. In: <http://www.electricscotland.com/history/scotreg/bwatch/bw22.htm>

¹² *The Cameron Highlanders in the Waterloo-Campaign*. In: <http://www.electricscotland.com/history/scotreg/camerons/index.htm>

¹³ Greenhill 346–347.

¹⁴ *78th Regiment or Ross-Shire Buffs in the Time of the Waterloo-Campaign*. In: <http://www.electricscotland.com/history/scotreg/rosshire/index.htm>

¹⁵ Robertson 141.

¹⁶ *78th Regiments or Ross-Shire Buffs in the Time of the Waterloo-Campaign*. In: <http://www.electricscotland.com/history/scotreg/rosshire/index.htm>

¹⁷ Uo.

¹⁸ Uo.

¹⁹ *The Journal of Sergeant...*, 141.

²⁰ *The Cameron Highlanders in the Waterloo-Campaign*. In: <http://www.electricscotland.com/>

[history/scotreg/camerons/index.htm](http://www.electricscotland.com/history/scotreg/camerons/index.htm)

²¹ *A copy of the diary of Captain Thomas Hobbs...*

²² Uo.

²³ Greenhill 353.

²⁴ *The Black Watch in the Waterloo-Campaign*.

In: <http://www.electricscotland.com/history/scotreg/bwatch/bw22.htm>

²⁵ *The Cameron Highlanders in the Waterloo-Campaign*. In: <http://www.electricscotland.com/history/scotreg/camerons/index.htm>

²⁶ Greenhill 357.

²⁷ *Lord MacLeod's Highlanders (71st) in the Waterloo-Campaign*. In: <http://www.electricscotland.com/history/scotreg/macleod/1777.htm>

²⁸ Uo.

²⁹ *Firsthand account about the Battle of Waterloo*. Waterloo, 18 June 1815: Charge of the Scots Greys and 92nd Highlanders, 2–3 p.m. by: Lieutenant R. Winchester, 92nd Highlanders. In: <http://home.iprimus.com.au/cpcook/letters/pages/scotsgreys.htm>

³⁰ CHANDLER, DAVID G.: *The Campaigns of Napoleon*. New York, 1966, Scribner, 1078.

³¹ *Lord MacLeod's Highlanders (71st) in the Waterloo-Campaign*. In: <http://www.electricscotland.com/history/scotreg/macleod/1777.htm>

³² *The Black Watch in the Waterloo-Campaign*. In: <http://www.electricscotland.com/history/scotreg/bwatch/bw22.htm>

³³ *The Cameron Highlanders in the Waterloo-Campaign*. In: <http://www.electricscotland.com/history/scotreg/camerons/index.htm>

³⁴ Greenhill 357.

³⁵ Innes 9.